

رشد کیفی فضای شهری به منظور ارتقاء تعاملات اجتماعی

(نمونه موردی خیابان احمد آباد مشهد)

مسعود علیمردانی^۱، جمال الدین مهدی نژاد^۲، طلیعه افهمی^{۳*}

۱- استادیار، گروه طراحی شهری، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

۲- دانشیار، گروه معماری، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشگاه تربیت دبیر شهید رجایی (مسئول مکاتبات)

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۴/۱۰/۲۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۵/۵/۲۷)

چکیده:

فضای شهری ترکیبی است از روابط اجتماعی در کالبدی از شهر که در بستری معنایی، پاسخگوی نیازهای شهروندان یک شهر است. این محیط، مکانی است برای جریان یافتن زندگی اجتماعی افراد و بستر ساز تعاملات اجتماعی شهروندان یک شهر است. اما آنچه هم اکنون در شهرها قابل مشاهده است دیگر هیچ شباهتی به معنای واقعی فضای شهری ندارد و رفته رفته از بعد معنایی و اجتماعی آن کاسته شده و تنها کالبد از آن باقی مانده است. با توجه به اثرات مهم فضای شهری بر زندگی و رفتار شهروندان و با در نظر گرفتن محتوای اصلی این فضاها که روابط و تعاملات اجتماعی بین شهروندان است، این تحقیق به بررسی شاخص ها و معیارهایی که از دیدگاه اندیشمندان مختلف این حوزه در رابطه با کیفیت فضای شهری با تاکید بر افزایش تعاملات اجتماعی می باشد، پرداخته است. این پژوهش به دنبال آن است که با بررسی و طبقه بندی معیارهای کیفی موثر بر ارتقاء بعد اجتماعی یک فضای شهری، بتواند زمینه ساز رشد و توسعه کیفی این فضاها به عنوان یکی از اصلی ترین اهداف طراحی شهری شود. در پایان مدلی از معیارها و کیفیاتی که از منابع مختلف در باب کیفیت فضای شهری با تکیه بر تعاملات اجتماعی ارائه شده بود و تاثیر آن نیز در نمونه موردی نیز به اثبات رسید، ارائه گردید.

واژه های کلیدی:

کیفیت، فضای شهری، تعاملات اجتماعی، خیابان احمد آباد مشهد

مقدمه:

شرایط پیچیده زندگی امروز سبب پیچیدگی مسائل شهری شده و مفهوم بسیاری از فضاهای شهری را دگرگون ساخته است. تنها مفهومی که از عرصه‌های عمومی به جای مانده، مسیرهایی برای ارتباط فضاهای خصوصی است که اهمیت بیش از اندازه سرعت، تکنولوژی و زمان، انسان معاصر را به حرکت سریع ماشینی در بین فضاهای عمومی ترغیب می‌کند. نادیده انگاری ارزش‌های اجتماعی نهفته در فضاهای شهری، بی‌توجهی به ارتقای کیفیت‌های محیطی در فضاهای شهری و کیفیت‌های مؤثر در پیوندها و جا به جایی‌های شهری و تاکید صرف بر ادراکات ذهنی طراحان شهری یا معماران، سبب شکل‌گیری فضاهایی مردم‌گریز در ساختار شهری شده است که توانمندی مورد انتظار را نخواهند داشت تا محیطی پاسخگو و منعطف در برابر رفتارهای شهروندی باشد. افزایش کیفیت زندگی شهروندی و حیات اجتماعی در فضاهای شهری یکی از چالش‌های حرفه طراحی شهری بوده و نظریات بسیاری بر مبنای شرایط و تجربیات مختلف مطرح شده است.

امروزه نیز ابعاد انسانی فضاهای عمومی بیش از هر زمان دیگر مورد توجه برنامه‌ریزان و طراحان شهری قرار گرفته و مردم نیز مشتاقانه به حضور و مشارکت در چنین فضاهایی پاسخ مثبت داده‌اند (گل، ۲۰۰۴).

با وجود اینکه عوامل کالبدی می‌توانند اهمیت زیادی در زمینه‌سازی ورود و سپس توقف افراد درون یک فضا، داشته باشد اما آنچه بیش از عوامل کالبدی در حضور و تعامل اجتماعی افراد موثر است، پیش‌بینی و خلق رویدادهای اجتماعی است که در عین ایجاد فرصت‌های مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، می‌تواند زمینه‌ساز ارتقاء حس تعلق به مکان نیز باشد (لنارد، ۱۹۸۴). بنابراین خلق یک فضای عمومی موفق؛ بهره‌گیری از توان‌های اجتماعی آن و ارتقاء فرصت‌های مشارکت در حیات جمعی، مستلزم شناخت فضا و ابعاد مختلف آن و نگاهی چند جانبه از سوی طراحان و برنامه‌ریزان شهری در این رابطه است (دانشپور، ۱۳۸۶).

لذا در این پژوهش سعی بر آن است که مفاهیم اصلی افزایش کیفیت فضاهای شهری جهت ارتقاء تعاملات اجتماعی مطرح می‌گردد و در انتها به جمع‌بندی مفاهیم برای کاربردی‌ترین طراحی یک فضای شهری پرداخته می‌شود.

روش تحقیق:

روش توصیفی-تحلیلی، معیارها و فاکتورهای تاثیرگذار بر رشد کیفی فضاهای شهری را شناسایی کرده و برای سنجش میزان تاثیرگذاری این فاکتورها به بررسی آن‌ها در محدوده

مطالعاتی خیابان احمد آباد مشهد پرداختیم. سپس اطلاعات به دست آمده از طریق پیمایش میدانی و مصاحبه‌های فردی و تکمیل پرسش‌نامه، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

پیشینه پژوهش:

در راستای موضوع تحقیق افرادی چون متیو کرمونا (۲۰۰۳) در آثار خود به رابطه معیارهای بعد اجتماعی با فضای شهری و چگونگی استفاده از این معیارها در طراحی پرداخته‌اند. بنتلی (۱۹۸۵)، علی مدنی پور (۱۳۸۴)، فرانسویس تیبالدز (۱۹۹۲) و عده‌ی کثیر دیگری از طراحان شهری به اهمیت بعد اجتماعی و تاثیر آن بر فضای شهری و استفاده از مفاهیم ادراکی و انسانی در شکل‌دادن به فضای شهری و در نهایت ایجاد شهری انسان‌مدار پرداخته‌اند.

مبانی نظری:**تعریف کیفیت**

کیفیت واژه‌ای است که در تمامی رشته‌های هنری، علمی و صنعتی به شکل شهودی (درون ذهنی) درک و به صورت مستمر در چارچوب‌گفتمان حوزه‌های مزبور به کار برده شده می‌شود. معنای لغوی واژه‌ی "کیفیت" در فرهنگ فارسی عمید "چگونگی، چونی، صفت و حالت چیزی" عنوان گردیده است. در زبان انگلیسی واژه‌ی "کیفیت" به ماهیت، نوع، یا خصوصیت یک شی اشاره می‌کند. فرهنگ انگلیسی آکسفورد در ذیل واژه‌ی "کیفیت" چهار معنا به ترتیب زیر ارائه می‌نماید: درجه خوبی و ارزش چیزها، خوبی و کمال به مفهوم عام، صفات و خصوصیات، جنبه‌ی ویژه و علائم ممیزه (فرهنگ لغات آکسفورد، ۲۰۰۶: ۵۷۹).

مفهوم کیفیت

کیفیت مفهومی دو وجهی است، یعنی مفهومی است روشن و واضح ولی در عین حال چند پهلو که در تمامی دانش‌ها و زمینه‌های مرتبط با زندگی انسان به کار رفته و مورد استفاده قرار گرفته شده است. کیفیت در حالت عادی و به معنای کاملاً واضح، برای وصف درجه‌ی کمال اشیا و پدیده‌ها به کار برده می‌شود (گلکار، ۱۳۸۰: ۶۵). مجموعه خصوصیات یا صفات مشخص که باعث متمایز کردن یک شیء از اشیای دیگر شده، ما را قادر می‌سازد که در مورد برتری، مشابهت یا فروتری چیزی در مقایسه با چیزی دیگر قضاوت و حکم نماییم و از نظر زیباشناختی در مورد زیبا یا زشت بودن، خوب یا بد بودن، و از نظر عملکردی در مورد بهتر یا بدتر بودن و کارآمدی یا ناکارآمدی بودن آن قضاوت نماییم.

مفهوم کیفیت مفهومی است نسبی، که واجد معنایی فراتر از

معنای بدیهی و معمول آن است. در واقع منظور از کیفیت از طرفی خاصیت ها و ویژگی های اصلی یک چیز است، از طرف دیگر کیفیت، کلیت و سیستمی از جزء کیفیت هایی است که یک چیز را به وجود آورده اند. (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۷۸). به طور خلاصه، می توان گفت کیفیت به آن ویژگی مشخص یک چیز یا پدیده اطلاق می شود که تاثیر عاطفی و عقلانی خاصی بر انسان می گذارد (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۱۰۰).

فضای شهری

فضای شهری در مفهومی عام، ارتباط متقابل میان روابط و رفتارهاست. یعنی ضمن آنکه محل هم جواری هویت های فردی است، در یک زندگی شهری خود به مثابه مهم ترین عامل احراز هویت بوده و بر رفتارها و روابط انسانی تأثیر می گذارد. علاوه بر این فضای شهری، به عنوان یک فضای عمومی محل ظهور و حیات بخشی اندیشه ها و خواست های فردی و اجتماعی انسان هاست، یعنی مهم ترین مرکز ادراکات اشتراکی آدمی است و شاید به همین دلیل در توسعه انسانی جوامع نقش بسیار پراهمیتی را داراست (صدری، ۱۳۸۵).

فضای شهری به ترکیبی اطلاق می شود که از فعالیت ها، بناهای مختلف فرهنگی، اجتماعی، اداری، تجاری و مانند آن و عناصر و اجزای شهری به صورتی آراسته، هماهنگ و واجد نظم و زیبایی و بالطبع با ارزش های بصری تشکیل می گردد و از نظر فیزیکی دارای بدنه ای محصور کننده می باشد. به عبارتی فضای شهری جزئی از یک شهر است که به عنوان عرصه عمومی، تجلی گاه فعالیت های شهری است. فضای شهری می تواند با ساختار کالبدی و کارکرد اجتماعی اش عرصه مطلوبی برای رشد و بالندگی جامعه مدنی ارائه دهد (حبیبی، ۱۳۷۹).

فضاهای شهری بخشی از فضاهای باز و عمومی شهرها هستند که به نوعی تبلور ماهیت زندگی جمعی می باشند، یعنی جایی که شهروندان در آن حضور دارند. فضای شهری صحنه ای است که داستان زندگی جمعی در آن گشوده می شود. فضایی است که به همه مردم اجازه می دهد که به آن دسترسی داشته باشند و در آن فعالیت کنند. در این فضا فرصت آن وجود دارد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شوند و برخوردهای از پیش تدوین نیافته به وقوع بپیوندند و افراد در یک محیط اجتماعی جدید با هم اختلاط یابند. این فضا بایستی توسط سازمان عمومی اداره شود تا در جهت منافع عمومی باشد. بنابراین شرط اساسی برای اینکه یک فضای عمومی فضای شهری تلقی شود، این است که در آن تعامل و تقابل اجتماعی صورت گیرد (رفیعیان، ۱۳۸۱).

بیکن در تأیید دیدگاه متفکرین علوم رفتاری و اجتماعی، فضای شهری را در عین تجسم و هویت فیزیکی خود، مکان تعامل و رفتارهای جمعی انسان میدانند که روح اجتماعی و مطلوبیت

جمعی را در خود پرورش می دهد. یک فضای شهری می تواند متناسب با نیازهای مکانی و زمانی افراد جامعه، خصلت مطلوب یا نامطلوب پیدا کند (گولانی، ۱۹۹۶).

فضاهای شهری فضاهایی هستند که افراد و گروه های مختلف اجتماعی در آن سهیم اند، این فضاها محل تبادل افکار و اطلاعات و مکانی برای شکل گیری شبکه های اجتماعی هستند. چنین فضاهایی بیش از آنکه یک فضا باشند یک تجربه اند. (هاجر و دیگران، ۲۰۰۱) که نتیجه چنین تعامل و تجاربی در میان افراد و گروه های مختلف، دریافت حس هویت جمعی، احترام به خود، ارتقاء مهارت های جمعی و مشارکت اجتماعی خواهد بود. چنین تعبیر و تفسیری از فضاهای عمومی در رابطه با حباب اجتماعی انسان ها از ارسطو تا کنون همواره مورد توجه شهرسازان و نظریه پردازان شهری بوده و هست (داگلاس، ۲۰۰۳).

فضای شهری در مفهومی عام، ارتباط متقابل میان روابط و رفتارهاست. یعنی ضمن آنکه محل هم جواری هویت های فردی است، در یک زندگی شهری خود به مثابه مهم ترین عامل احراز هویت بوده و بر رفتارها و روابط انسانی تأثیر می گذارد. علاوه بر این فضای شهری، به عنوان یک فضای عمومی محل ظهور و حیات بخشی اندیشه ها و خواست های فردی و اجتماعی انسان هاست، یعنی مهم ترین مرکز ادراکات اشتراکی آدمی است و شاید به همین دلیل در توسعه انسانی جوامع نقش بسیار پراهمیتی را داراست (صدری، ۱۳۸۵).

رشد کیفی فضای شهری

کیفیت یکی از مفاهیم محوری و اصلی در حرفه طراحی شهری به حساب می آید. بنابراین شناخت عوامل موثر در رشد کیفی فضاهای شهری برای دست یابی به فضای مطلوب ضروری به نظر می رسد.

به واقع می توان کیفیت محیط را یکی از مهم ترین دل مشغولی های دانش شهری دانست. این امر به گونه ای است که بسیاری از نظریه پردازان "ارتقاء محیط را مهم ترین وظیفه فعالیت طراحی شهری می دانند" (پاکزاد، ۱۳۸۵: ۷۷).

در بیان اهمیت رشد کیفی فضای شهری می توان به این موضوع اشاره نمود که در واقع کیفیت یک فضا بخشی از کیفیت زندگی محسوب می شود، بنابراین شناخت مولفه های موثر در ارتقاء رشد کیفی محیط به رشد کیفیت زندگی شهروندان منجر خواهد شد. بدون شک کیفیت یک فضا ناشی از کیفیت عناصر تشکیل دهنده آن فضا خواهد بود اما در حدی کامل تر و وسیع تر، چرا که کیفیت هر کدام از این عناصر به تنهایی مفهومی نسبی خواهد داشت اما مجموع این کیفیات در کنارهم مفهومی گسترده تر از تجمع یکایک این عناصر خواهد داشت و در مجموع مفهوم کیفیت یک فضا را تعریف خواهد کرد.

جدول ۱- معیارهای کیفی فضاهای شهری از دیدگاه برخی نظریه پردازان (منبع: نگارنده)

نظریه پرداز	جین جیکوبز (۱۹۶۱)	بنتلی (۱۹۸۵)	ساوت ورث (۱۹۸۹)	تیبالدز (۱۹۹۲)	دتر (۲۰۰۰)	کرمونا (۲۰۰۳)
معیارهای کیفیت در فضای شهری	-	-	دسترسی	دسترسی	دسترسی	دسترسی
	-	خوانایی	خوانایی	خوانایی	خوانایی	-
	-	-	ایمنی	-	-	ایمنی
	انعطاف پذیری	انعطاف پذیری	انعطاف پذیری	انعطاف پذیری	انعطاف پذیری	-
	اختلاط کاربری	-	-	اختلاط کاربری	-	اختلاط کاربری
	-	تنوع	تنوع	-	تنوع	-
	-	-	-	-	-	-
	نظم بصری	تناسبات بصری	-	پیچیدگی بصری	-	-
	همه شمولی	-	-	-	-	همه شمولی
	نفوذ پذیری	نفوذ پذیری	-	-	-	-
	-	-	سرزندگی	-	-	-
	-	-	-	-	فضای همگانی	فضای همگانی
	-	غنای حسی	-	-	-	-
	-	رنگ تعلق	-	-	-	-
	-	کارایی منابع	-	-	-	-
	-	پاکیزگی	-	-	-	-
	-	حمایت زیستی	-	-	-	-
	-	-	زمینه گرایی	-	-	-
	-	-	مقیاس انسانی	-	-	-
	-	-	هویت	-	-	-
-	-	تداوم و محصوریت	-	-	-	
مدیریت زمانی	-	-	-	-	-	
نرم فضا و سخت فضا	-	-	-	-	-	

گیاه است که به ظاهر ساده می نماید اما فریبنده است چون لایه های مختلف دارد (van kam et al 2003:6).

بنابراین با توجه به گستردگی و چند وجهی بودن مفهوم کیفیت یک فضا، معیارها و شاخص های متفاوتی برای ارتقاء

وان کمپ کیفیت یک فضا را مفهومی فراگیر می داند و معتقد است که نظریه ها یا تئوری های گوناگون در مورد دیدگاه های مختلف کیفیت محیطی دارای مفهومی چند بعدی اند. برخی نویسندگان چنین ادعا می کنند که امکان تعاریف به صورت مفاهیم چند بعدی وجود ندارد و این کار شبیه به تشریح ریشه

کیفی یک فضا از سوی نظریه پردازان و شهرسازان بیان شده است. در جدول ۱، معیارها و عوامل موثر در رشد کیفی فضای شهری از دیدگاه برخی نظریه پردازان ارائه شده است.

انسانی بودن فضای عمومی

امروزه با اوج گیری و حاد شدن مشکلات شهری، بیش از هر زمان دیگری، طراحان شهری در زمینه مبارزه با سلطه ماشینی شدن و کاهش ارتباطات انسانی گام برداشته اند. مطالعات در این حیطه نشان داده است که فضای شهری تنها یک مفهوم کالبدی نیست بلکه سرمایه اجتماعی و تعاملات اجتماعی مخاطبان یک فضا، رکن غیر قابل انکار فضای شهری را تشکیل می دهند تا حدی که بدون برقراری این روابط انسانی و فعالیت های شهری نمی توان آن را فضای شهری قلمداد کرد.

در حال حاضر تمرکز طراحان صرفا به مسائل ترافیکی و اقتصادی و کالبدی یک فضا محدود نمی شود و روز به روز بر اهمیت مردم گرایی و حضور افراد در فضا و برقراری ارتباط بین آنها افزوده می شود.

ماتلاک نیز معتقد است که عملکرد اساسی شهر در جمعی بودن فعالیت ها و وفور عرصه های عمومی شهر نهفته است چرا که زمینه ای برای نمایش زندگی اجتماعی افراد و گروه های اجتماعی متفاوت فراهم می شود. به اعتقاد او حضور حیات جمعی پیاده در شهر از مجموعه برخوردها، روابط رودرروی مردم با یکدیگر و با محیط پیرامونی و با تجربه خاطره در ارتباط با آن فضا شکل می گیرد. حیاتی که سبب می گردد شهر همچون موجودی زنده درگفت وگویی چند سویه با انسان ها قرار گیرد (ماتلاک، ۱۳۷۹: ۳۸).

فضاهای عمومی باید بتوانند به نیازهای روحی انسان به نحو مطلوب پاسخ گویند و سطح مطلوبی از کیفیت را برای ساکنین فراهم آورند. وارد تامپسون دو نقش اصلی برای فضای عمومی در شهر ها قائل است:

- نقش مشخص و کارکردی، که فضای عمومی محیطی دل پذیر را برای ساکنان و گردشگران در شهر فراهم می سازد.
- نقش آرمانی، که هدف آن قرار دادن فقیر و غنی و پیر و جوان در تجربه ای مشترک به منظور دموکراتیزه کردن جامعه است (تامپسون، ۱۳۸۰: ۴۱).

توجه به ابعاد انسانی در طراحی فضای شهری برای رسیدن به حد بالایی از کیفیت، مساله ای است که همواره جایگاه ویژه ای برای طراحان شهری در دوره های مختلف داشته است.

خلق رویدادهای اجتماعی در فضاهای شهری و بهره گیری از توان های اجتماعی افراد در این محیط ها و فراهم آوردن امکان مشارکت و برقراری تعاملات اجتماعی و به طور کل انسانی تر عمل کردن یک فضا، منجر به افزایش سرزندگی و ارتقاء حس

تعلق به مکان شده که این مهم، طراح شهری را به هدف اصلی خود یعنی دست یابی به سطح مطلوبی از کیفیت برای مخاطبان خود نزدیک می سازد.

مفهوم تعامل اجتماعی

تعامل اجتماعی به معنای ایجاد رابطه بین دو نفر یا بیشتر است که منجر به واکنشی میان آن ها می شود و این نوع واکنش برای هر دو طرف شناخته شده است. بنابراین روابط بدون معنا در زمره ی این تعریف قرار نمی گیرند. البته تعاریف دیگری نیز برای تعاملات اجتماعی وجود دارد به عنوان نمونه، تعامل اجتماعی و برقراری ارتباط، می تواند یک موضوع فیزیکی، یک نگاه، یک مکالمه و ارتباط بین افراد باشد که خود مستلزم تعریف رویداد ها و فعالیت های متناسب و در نتیجه نقش پذیری مردم در فضا و عضویت آن ها در گروه ها و شبکه های اجتماعی است (دانشپور و چرخیان، ۱۳۸۶: ۲۲). اما آنچه ما در جوامع امروزی شاهد آن هستیم، کاهش سطح ارتباط افراد با یکدیگر است، چنان که با افزایش اندازه، وسعت شهرها، سرعت، تراکم و غیره، مدنیت، شهروندی و روابط اجتماعی به عنوان اصول اولیه شهری، تضعیف شد.

به این ترتیب احساس جمعی اجتماع های محلی و وابستگی های احساسی به یک مکان در حال ناپدید شدن است (هافمن، ۲۰۰۶: ۱۰۸). شناخت کافی از انسان و نحوه ی ارتباطش با سایرین و چگونگی آن می تواند در شکل دهی محیط برای برقراری بیشتر تعامل و ارتباط موثر باشد. لذا در این روند با بررسی انسان به عنوان یک موجود اجتماعی که دارای سطوح کمی و کیفی مختلف از تعاملات اجتماعی است، شناخت قرارگاه های رفتاری و مناسبت های اجتماعی و فعالیت های دارای ظرفیت بالقوه برای کنش های اجتماعی و روابط معنادار اهمیت پیدا می کند.

انواع تعامل اجتماعی

تعاملات متقابل رودررو شالوده اصلی همه شکل های کنش متقابل اجتماعی است. کنش متقابل روزمره به روابط و مناسبات ظریف میان آنچه در قالب کلمات بیان می کنیم و آنچه از طریق صور پرشمار ارتباط غیرکلامی به دیگران انتقال می دهیم، بستگی دارد. بنابراین به طور کلی انواع مختلف کنش های متقابل اجتماعی را می توان به دو دسته ارتباطات کلامی و ارتباطات غیرکلامی تقسیم نمود (گیدنز، ۱۳۹۰: ۱۲۰).

گافمن در دسته بندی متفاوت دیگری دو نوع کنش اجتماعی را شناسایی می نماید. معیارهای دسته بندی وی سطح توجه افراد دخیل در کنش اجتماعی به رفتار و حالات یکدیگر است. دسته نخست، کنش متقابل غیرکانونی زمانی رخ می دهد که افراد، اطلاع از حضور یکدیگر را به نمایش می گذارند. در این حالت مردم پیوسته در حال برقراری ارتباطات غیرکلامی از

طریق اداها و حالات چهره شان هستند. اما کنش متقابل کانونی هنگامی رخ می‌دهد که افراد مستقیماً به آنچه دیگران می‌گویند یا انجام می‌دهند، توجه داشته باشند. گافمن هر نوع کنش متقابل کانونی را یک مراوده می‌داند که حاکی از کنار گذاشتن بی‌اعتنایی مدنی است و بخش بزرگی از زندگی روزانه ما را تشکیل می‌دهند (گیدنز، ۱۳۹۰: ۲۰۵).

یکی دیگر از عوامل محیطی مؤثر بر تعامل اجتماعی، تعداد افراد موجود برای تماس در یک محدوده فضایی است. مجاورت فضایی از مهمترین تعیین کننده‌های روابط آنی افراد است، ولی حضور عده‌ای زیاد در فضایی بسیار کوچک می‌تواند منجر به ادراک روان شناختی ازدحام شود (آلتمن، ۱۳۸۲: ۱۵۰). از این رو فضاهای باز شهری به عنوان یک قرارگاه رفتاری، نقشی مهم در تأمین نیاز اجتماعی افراد، تعامل مردم با یکدیگر و توسعه روابط فردی و اجتماعی دارند. وجود فضاهای دنج و خصوصی برای ملاقات‌ها و صحبت‌های چهره به چهره افراد با یکدیگر با توجه به شرایط سنی، جنسی و اجتماعی و ایجاد فضاهایی برای ارائه‌ی مهارت‌های فردی و گروهی می‌توانند به عنوان قرارگاه‌های رفتاری مؤثر در ایجاد ارتباطات اجتماعی باشند (فلاح و کلامی، ۱۳۸۷: ۹۲).

تأثیر محیط بر تعاملات اجتماعی

طراحی شهری برای محیط اهمیت ویژه‌ای قائل است و علت اصلی آن، تاثیری است که محیط بر روی تعاملات و رفتارهای اجتماعی افراد می‌گذارد. انسان در محیط شهری حضور می‌یابد و با فعالیت‌ها و برقراری تعاملات اجتماعی به کالبد آن محیط، پویایی و زندگی می‌بخشد. محتوای یک محیط می‌تواند تعیین کننده نقش آن محیط در شهر باشد. به عبارتی تا زمانی که شهروندان فرصتی برای برقراری روابط اجتماعی با سایر افراد در یک محیط نیابند و تعاملی برقرار ننمایند، آن محیط نقش خود را به عنوان فضای شهری ایفا نکرده است.

درک رابطه بین جامعه و محیط در طراحی شهری کلیدی می‌باشد. اولین ایده‌ای که باید مد نظر قرار بگیرد، اصل قطعیت تأثیر معماری بر محیط است که بیان می‌دارد محیط فیزیکی تأثیر تعیین کننده‌ای بر رفتار انسانی دارد. با نفی عامل بودن انسان، فرض می‌شود که رابطه‌ی بین انسان و محیطش یک فرایند یک طرفه است. انسان‌ها منفعل نمی‌باشند؛ مردم بر محیط خود اثر می‌گذارند و آن را تغییر می‌دهند، همان‌طور که فضا بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد و آن‌ها را تغییر می‌دهد. بنابراین یک پروسه‌ی دو طرفه است. اگرچه عامل فیزیکی تنها عامل تأثیرگذار نبوده و یا عامل تأثیرگذار غالب بر رفتار انسان‌ها نمی‌باشد، فرصت‌هایی را که محیط به وجود می‌آورد به شکل روشنی بر آنچه مردم می‌توانند و یا نمی‌توانند انجام دهند اثر می‌گذارد. بنابراین رفتار انسان به شکل ذاتی بسته به موقعیت دارد و ناشی از فرم فیزیکی، اجتماعی، فرهنگی و میزان درک انسان از محیط دارد (کرمونا و دیگران، ۱۳۸۸).

آلتمن نقطه مقابل مشارکت اجتماعی را اجتماع‌گریزی، بی‌میلی افراد به معاشرت و همیاری‌های اجتماعی ناهنجاری‌های رفتاری و بی‌تفاوتی به عرصه‌های جمعی دانسته و این عوارض را ناشی از زندگی پر سرعت و فقدان فضاها و مکان‌های جمعی، مناسب از دیگر سو قلمداد می‌کند (آلتمن، ۱۹۹۳: ۲۶).

محیط برای مخاطبان خود به منزله واسطه‌ای است که امکان آشنایی و برقراری ارتباط با افراد جدید را فراهم می‌آورد که هرچه این ارتباطات بیشتر و پابرجاتر باشد، محیط در ایفای نقش خود بهتر عمل کرده است. در واقع به هر میزان که تعامل میان انسان و محیط قوی‌تر باشد، محتوای اجتماعی محیط بالاتر رفته و مطلوبیت محیط ارتقاء خواهد یافت.

فضای شهری، بستر شکل‌گیری تعاملات اجتماعی

فضای شهری تنها یک مفهوم کالبدی نیست، بلکه کنش تعاملات شهروندی و فعالیت‌های شهری را نیز در بر می‌گیرد، یعنی کالبدی از شهر را مجسم می‌کند که مکان برقراری فعالیت‌های شهری یا عرصه بروز تعاملات اجتماعی است. به عبارتی شرط اصلی فضای عمومی این است که در آن‌ها تعامل و مراوده‌ی اجتماعی صورت گیرد، چنانچه آن دسته از فضاهای شهری که بستر تعامل اجتماعی و ارتباطات شهروندی قرار نمی‌گیرند را نمی‌توان فضای شهری دانست. فرانسیس تیبالدز، فضای شهری را بخشی از بافت شهری می‌داند که عموم مردم به آن دسترسی فیزیکی و بصری دارند. کر و همکاران نیز آن را بستر مشترکی برای فعالیت‌های کارکردی و مراسم مردمی مانند جشن‌ها، آیین و آداب و رسوم فرهنگی و ابراز عقاید سیاسی و اجتماعی می‌داند. از دیدگاه دیگری در این زمینه، فضاهای شهری نه تنها در ابعاد هندسی و زوایای گوناگون ساختمانی تعریف نمی‌شود زیرا این تعریف از فضا، اصولاً در قلمرو معماری حاکم است؛ بلکه معیارهای زیبا شناختی، سهولت ارتباط اجتماعی و رفتاری در مقیاسی برتر است که به فضا ماهیت شهری می‌دهد و در تناسب با نیازهای زمانی و مکانی جامعه است که فضا خصلت مطلوب و نامطلوب به خود می‌گیرد (گولانی، ۱۹۹۶). بر این اساس وظایف فضای عمومی را می‌توان ابرزاری جهت ارتباطات و مراودات شبکه‌های اجتماعی؛ مکانی برای رویارویی و مراسم شهروندی و مدیریت و هماهنگ‌سازی فعالیت‌های شهروندی بیان کرد به بیانی دیگر، فضاهای شهری ظرف فعالیت‌های شهری و بستری برای تعاملات اجتماعی و زمینه‌ساز شکل‌گیری سرمایه اجتماعی به شمار می‌آیند (گل، ۱۹۸۷).

هریک از نظریه پردازان در بیان خصیصه‌های فضاهای با کیفیت شهری که بستر تعاملات اجتماعی باشند، مفهوم خاص را به کار گرفته‌اند که بعضاً بر جنبه‌های خاص از ویژگی چنین فضاهایی اشاره دارند؛ "اپلیارد" هدف غایی طراحی شهری را خلق محیط‌هایی که روابط اجتماعی و رفتاری را تعریف کند و بیشترین تناسب را با آن محل داشته باشد و بتواند حس آسایش

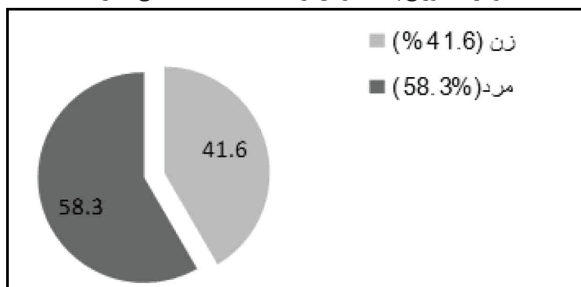
مطلوبیت شهر بوده که در نهایت منجر به مطلوبیت زندگی شهروندان نیز خواهد شد.

مطالعه موردی، آزمون پرسش نامه

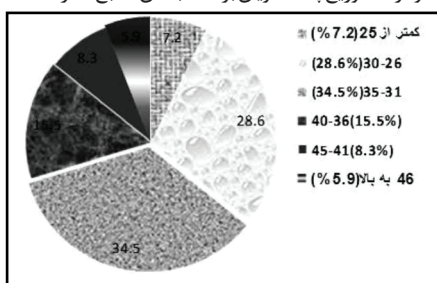
برای رسیدن به نتیجه ای قابل قبول و امکان بسط و گسترش مفاهیم بررسی شده در این تحقیق در زمینه ای سازگار با شرایط محلی، مطالعه ای موردی بر روی محور احمدآباد مشهد حفاصل میدان ملک آباد تا میدان تقی آباد صورت گرفت.

باتوجه به بررسی های انجام شده در این محور و جایگاه این محور در میان شهروندان از گذشته تا کنون، فرض تحقیق بر این است که محدوده مورد مطالعه به عنوان یک فضای شهری در عرصه شهری مشهد، مورد قبول است. با این فرض، ابتدا تعیین درستی نادرستی این فرضیه و در مرحل بعد وجود معیارهای

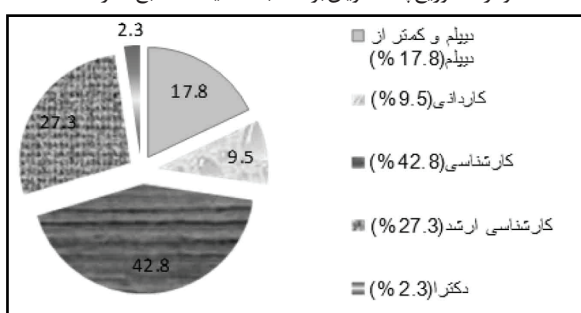
نمودار ۱- توزیع پاسخگویان بر حسب جنسیت (منبع: نگارنده)

نمودار ۲- توزیع پاسخگویان بر حسب سن (منبع: نگارنده)

نمودار ۳- توزیع پاسخگویان بر حسب تحصیلات (منبع: نگارنده)

را بپروراند (لنارد و لنارد، ۱۹۹۳: ۴). "کالن" به حس اکتشاف و جذب راز آمیزی در شهر و فضاهای شهری ضمن یکپارچگی در کلیتی منسجم توجه می کند و هدف طراحی شهری را ارتقای کیفیت های اجتماعی و زندگی اجتماعی شهروندان و همچنین لزوم توجه هماهنگ به فرم و ساختار شهر و عوامل انسانی می داند (کالن ۱۹۶۱: ۵۷). "زوک" مفهوم توقف گاه روانی را به معنای گره های اجتماعی طراحی شده ابراز می دارد که جامعه را به معنای واقعی به اجتماع و نه صرفاً به تجمعی از افراد تبدیل می کند (زوک ۱۹۷۰: ۱). "آلتمن" طراحی محیط های تاثیرپذیر را راه حل کاربرد نظریه های روان شناسی محیط در شهرسازی می خواند و آن را پاسخ گویی به گرایش های متغیر افراد می داند؛ محیطی که هم تاثیر پذیر باشد هم نظارت بر تعاملات اجتماعی را ممکن بسازد. وی مهم ترین هدف طراحی را خلق محیط هایی می داند که بیشترین پیوند را با رفتار استفاده کنندگان داشته و ارتقا دهنده حس مکان در شهروندان باشد (آلتمن، ۱۹۷۵: ۲۵۵). "وایت" بر تمرکز طرح های شهرسازی بر انسان و رفتارهای انسانی به جای تمرکز بر مسایل ترافیکی، اقتصادی و یا توجه صرف به مسایل زیبایی شناسانه و فرم شهری تاکید می کند. وی ضمن تاکید بر فضاهای مردم گرا، مفهوم زندگی خیابانی را مطرح کرده است. در نظر وایت، فضای مردم گرا به جایی اطلاق می شود که مردم در آن ساعت ها باهم حرف می زنند یا خداحافظی های طولانی مدت دارند؛ فضایی که مردم در آن آسوده باشند و برای حضور از آن استقبال کنند (وایت، ۱۹۸۰). "گاسلینگ" تغییر پارادایم ها و ارزش ها در دیدگاه نسبت به شهر را برای ارتقای تعامل اجتماعی در فضاهای شهری با محوریت شهروندان ضروری می داند (گاسلینگ، ۱۹۹۶: ۲۲۶).

به اعتقاد جین جیکوبز که از دید جامعه شناسانه به شهر می نگرد، شهر یک ارگانیزم اجتماعی متشکل از واحدهای زنده است، تراکم و اختلاطی از فعالیت ها و ساختمان های گوناگون به اضافه شلوغی و جنب و جوش مردم، از این رو او خواهان توقف تفکیک فعالیت ها است و معتقد است با فراهم آوردن عرصه های بالقوه ای از امکان برقراری روابط متقابل اجتماعی و گستره ای از رفتارهای گوناگون می توان به مراکز شهری معنا بخشید. گاتمن نیز شهر را به مثابه پدیده ای اجتماعی و سیاسی با جریان های هم زمان سه عنصر "تعداد زیادی مردم، محیط مصنوعشان و ترکیبی از الگوهای زندگی" می داند (مدنی پور، ۱۳۸۴: ۲۷).

آنچه از مجموع مطالعات و بررسی های این پژوهش بر می آید این است که فضای شهری، مکانی است برای احیای زندگی جمعی شهروندان و فراهم آوردن زمینه ای برای برقراری تعاملات اجتماعی آنان. فصل مشترک تمام پژوهش های صورت گرفته در این زمینه، ما را به این نتیجه می رساند که یکی از اصلی ترین رسالت های فضای شهری، ارتقاء مراودات اجتماعی افراد به منظور رشد کیفی این فضاهاست. چرا که تحقق این مهم به موازات افزایش سرمایه اجتماعی در یک فضای شهری، لازمه

موثر در رشد کیفی این فضای شهری که در امکان برقراری تعاملات اجتماعی در این محدوده نیز تاثیر دارد مورد بررسی قرار گرفت.

این مطالعه موردی از طریق پیمایش میدانی شامل: تکمیل پرسش نامه، مصاحبه و یادداشت های میدانی بوده و نتایج شامل تجزیه و تحلیل این محور از دید جامعه آماری در قالب جداول و نمودارها می باشد. سوالات مطرح شده در پرسش نامه در قالب دو سری سوالات باز و سوالات پنج گزینه ای در طیفی از پاسخ ها باتوجه به هدف سوال طراحی شد که نتایج این مصاحبه به صورت جداولی که در ادامه ارائه گردیده است قابل بررسی می باشد.

بر طبق اطلاعات به دست آمده از پرسش نامه ها، اکثریت کاربران محور احمد آباد مرد و در بازه سنی ۳۵-۳۱ قرار دارند.

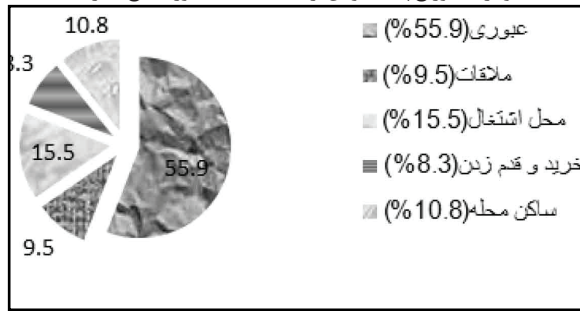
همان طور که در مبانی نظری پژوهش برای بیان مفهوم فضای شهری گفته شد، از ویژگی های مهم یک فضای شهری، حضور تمامی افراد جامعه با خواست های فردی متفاوت در زمان های مختلف و اختلاط اجتماعی در بین آنها و ترکیب فعالیت ها و رفتارهای افراد در محیطی از شهر است، لذا سوالاتی پیرامون این ویژگی ها از مصاحبه شوندگان به عمل آمد که نتایج برخی از آنان در قالب نمودار ارائه شده است.

بررسی بر روی کیفیات گوناگون کیفی موثر بر افزایش تعاملات اجتماعی حاصل از مبانی نظری پژوهش در این محدوده نشان می دهد که کارایی و مناسب بودن این عوامل تا چه حدی می تواند در ارتقاء تعاملات اجتماعی استفاده کنندگان آن موثر باشد، چرا که در این محور به عنوان مثال وجود عواملی مانند اختلاط کاربری و فعالیت پذیری و تنوع در محدود میدان ملک آباد تا سه راه راهنمایی که در سطح قابل قبول تری نسبت به سایر سکانس های این محدوده قرار دارد، این بخش از محور را در میزان تمایل افراد به حضور در آن در مرتبه ای بسیار بالاتر نسبت به سایر بخش های این محور قرار داده است.

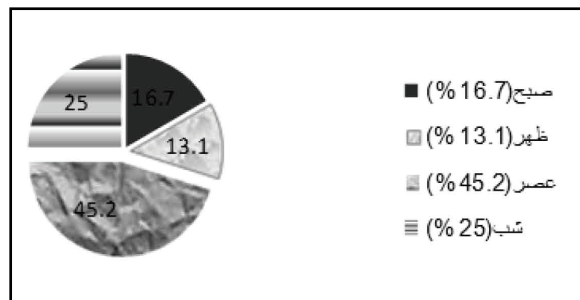
با توجه به نتایج به دست آمده در مبانی نظری پژوهش، به این مهم دست یافتیم که میزان عملکرد اجتماعی یک فضای شهری می تواند زمینه ساز حضور بیشتر شهروندان و برقراری ارتباط بیشتر با سایر افراد باشد. بنابر این در این مصاحبه از افراد خواسته شد تا عوامل موثر بر حضور خود در این فضا و عوامل بازدارنده از حضور و انتخاب این فضا را برای گذران اوقات فراغت و بودن با سایرین را مشخص نمایند. این عوامل، معیارهای استخراج شده در بخش مبانی نظری این تحقیق است که جهت بررسی و تعیین میزان تاثیر آن ها در این نمونه موردی در اختیار پرسش شونده ها قرار گرفته است.

در ادامه پرسش های دیگری جهت سنجش مقدار آسایش اقلیمی موجود در این محور و میزان تاثیر آن در افزایش یا کاهش حضور آنها در این فضا مطرح شد. تاثیرات کیفی کالبد محیط بر میزان تمایل افراد برای سنجش میزان اهمیت آنها برای شهروندان در قالب پرسش های دیگر عنوان شد که نتایج برخی

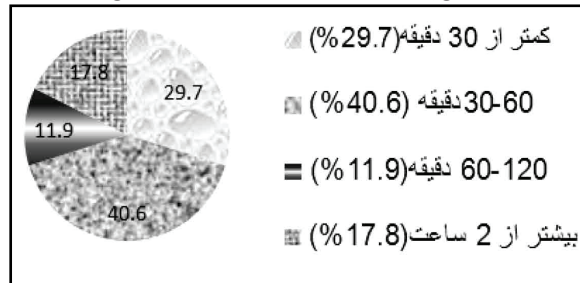
نمودار ۴- توزیع پاسخگویان بر حسب علت حضور (منبع: نگارنده)

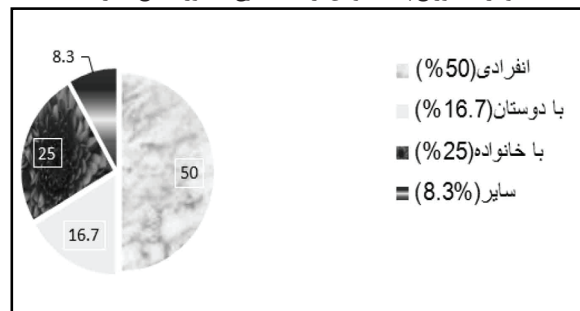
نمودار ۵- توزیع پاسخگویان بر حسب زمان مراجعه (منبع: نگارنده)

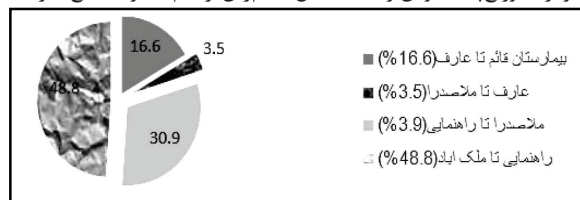
نمودار ۶- توزیع پاسخگویان بر حسب مدت زمان حضور (منبع: نگارنده)

نمودار ۷- توزیع پاسخگویان بر حسب نوع حضور (منبع: نگارنده)

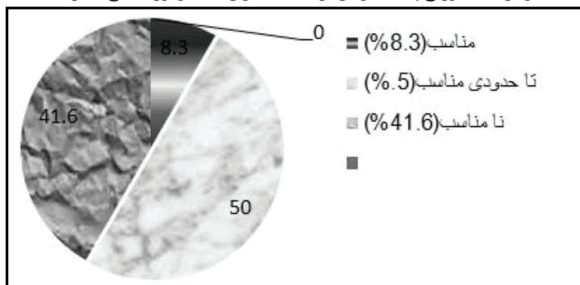

نمودار ۸- توزیع پاسخگویان بر حسب تمایل به قدم زدن در کدام محدوده (منبع: نگارنده)

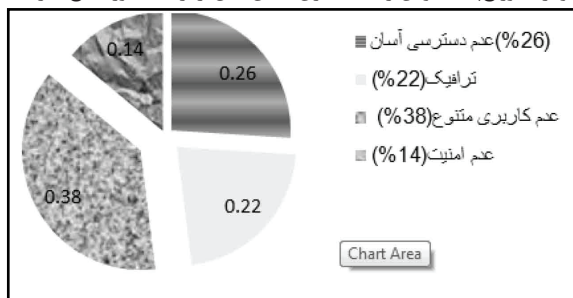

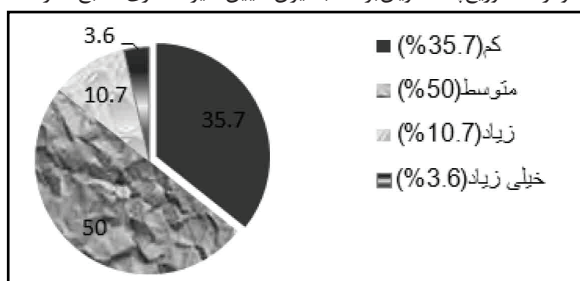
نمودار ۹- توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تعیین عامل بازدارنده حضور (منبع: نگارنده)

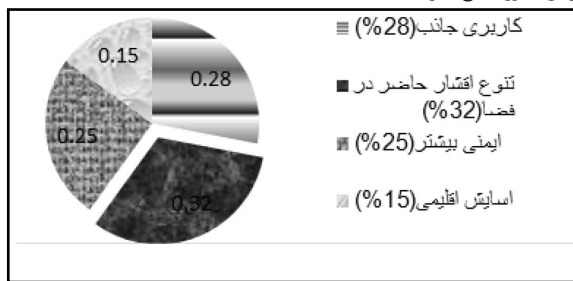
نمودار ۱۰- توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تعیین عامل مشوق جهت گذران اوقات فراغت در این محور (منبع: نگارنده)

نمودار ۱۱- توزیع پاسخگویان بر حسب میزان تعیین تاثیر کفسازی (منبع: نگارنده)

نمودار ۱۲- توزیع پاسخگویان بر حسب تعیین عامل مشوق جهت گذران اوقات فراغت در این محور (منبع: نگارنده)

جدول ۳- عوامل موثر در رشد کیفی فضای شهری به منظور افزایش تعاملات اجتماعی (منبع: نگارنده)

جنسیت		فردی	عوامل موثر در رشد کیفی فضای شهری به منظور افزایش تعاملات اجتماعی	
سن				
فعالیت پذیری	اختلاط کاربری	عملکردی		
				تنوع
				همه شمول بودن
				انعطاف پذیری
خوانایی	ایمنی و امنیت	ادراکی		
				آسایش و راحتی
				سرزندگی
				دسترسی
نفوذ پذیری	مسائل اقلیمی	کالبدی-فضایی		
			پایداری	

از این پرسش‌ها به صورت نمودار ۱۱ و ۱۲ قابل مشاهده است. بررسی پرسش‌نامه‌ها و نتایج حاصل از این نمودارها نشان می‌دهد که کیفیات گوناگون موجود در این محور از جمله کیفیات عملکردی، کالبدی و اجتماعی در صورت منفی و نامناسب بودن خود از دید شهروندان در میزان کارایی این محور و تمایل به حضور در آن بسیار موثر است. با وجود آنکه به دلیل ویژگی‌های فردی متفاوت در افراد، اولویت و میزان اهمیت این عوامل در افراد پرسش‌شونده متفاوت است اما تاثیر آنها در رشد کیفی فضا تایید می‌شود.

نتیجه‌گیری:

فضای شهری موفق، فضایی است که بسترساز وقوع رفتار و تعامل اجتماعی است. در واقع هر کالبد فضایی، محصول کنش متقابل میان انسان و نیازهایش با محیط اطراف است. اصلی‌ترین رسالت هر فضای شهری، برقراری محیطی برای بروز رفتارهای اجتماعی شهروندان آن است. یک فضای شهری هرچقدر در بروز تمایلات اجتماعی و زندگی اجتماعی شهروندان قدرتمندتر عمل کند و انگیزه شهروندان را برای حضور در خود افزایش دهد و فردیت افراد را به سمت اجتماعی شدن بیشتر گرایش دهد، موفق‌تر عمل کرده است. این موفقیت در یک فضای شهری حاصل نمی‌شود مگر شاخص‌های موثر این عوامل در حد مطلوبی ارائه شود.

بررسی‌های انجام شده در این پژوهش نشان می‌دهد که با وجود آنکه ارتقاء کیفی فضای شهری از گذشته تا کنون همواره مورد توجه طراحان شهری بوده است اما معیارها و دیدگاه‌های صاحب نظران این حوزه در بیان شاخص‌های کیفی فضا، متغیر و گوناگون بوده است. با این حال با نگاهی دقیق‌تر و ریزبینانه‌تر می‌توان دریافت که انسان و فعالیت‌های اجتماعی او فصل مشترک اغلب این نظریات بوده است. توجه به این عوامل و شاخص‌ها به عنوان اهداف خرد در یک فرآیند طراحی شهری می‌تواند ما را در خلق یک فضای شهری مطلوب یاری رساند. دسته‌بندی این شاخص‌ها در قالب جدول ۳ ارائه شده است.

فهرست منابع:

- آلتمن، ایروین (۱۳۸۲). محیط و رفتار اجتماعی، ترجمه علی نمازیان، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- بنتلی، ایان؛ الکک، آلن؛ مورین، پال؛ مک گلین، سو و اسمیت؛ گراهام (۱۳۸۷) محیط‌های پاسخ‌ده (ویرایش چهارم)، مترجم: مصطفی بهزادفر، تهران، دانشگاه علم و صنعت.
- بهزادفر، مصطفی (۱۳۹۲). شناسایی و ارزیابی مؤلفه‌های تاثیرگذار بر تعاملات اجتماعی، نشریه باغ نظر، شماره ۲۵.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). مبانی نظری و فرایند طراحی شهری. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
- پاکزاد، جهان‌شاه (۱۳۸۵). سیمای شهر آنچه کوبین لینگ از آن می‌فهمید، نشریه‌ی آبادی، شماره ۵۳.

- تامپسون، ویلیام (۱۳۸۰). در جستجوی فضای عمومی - تجاربی از بوستون، ترجمه حسن شفیعی، مجله شهرداری‌ها، شماره ۳۰
- جیکوبز، جین (۱۳۸۸) مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکایی (ویرایش دوم)، مترجمان: حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی، دانشگاه تهران، تهران: دانشگاه تهران.
- حبیبی، سید محسن (۱۳۷۹). فضای شهری و حیات. مدنی، هنرهای زیبا، شماره ۷
- عبدالهادی، دانشپور، چرخچیان، مریم (۱۳۸۶). فضاهای عمومی و عوامل موثر بر حیات جمعی، نشریه باغ نظر، شماره ۷.
- رفیعیان، مجتبی، عسگری، علی (۱۳۸۱). سالمندان و ضرورت آمایش فضاهای شهری، همایش بین‌المللی سالمندان، دانشکده بهزیستی و توانبخشی.
- صدری، حسین (۱۳۸۵). بررسی نقش فضاهای شهری در توسعه دموکراسی، اولین همایش بین‌المللی شهر برتر، طرح برتر، سازمان عمران شهرداری همدان.
- فلاحت، محمدصادق و کلامی، مریم (۱۳۸۷). تاثیر فضاهای باز شهری بر کیفیت گذران اوقات فراغت شهروندان، دوفصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۲
- کارمونا، متیو؛ هیت تیم؛ تتراک؛ تیسدل، استیون (۱۳۸۸) مکان‌های عمومی فضاهای شهری، مترجمان: فریبا قرایی، مهشید شکوهی، زهرا اهری، اسماعیل صالحی، تهران: دانشگاه تهران.
- گلکار، کورش (۱۳۸۰). مولفه‌های سازنده کیفیت در طراحی شهری، نشریه صفحه، شماره ۳۲
- گیدنز، آنتونی (۱۳۹۰). گزیده جامعه‌شناسی، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نشر نی
- ماتلاک، جان (۱۳۷۹). آشنایی با طراحی محیط و منظر. جلد ۱. ترجمه معاونت آموزش و پژوهش سازمان پارک‌ها و فضای سبز شهر تهران، پژوهشکده سازمان شهری و روستایی کشور
- مدنی پور، علی (۱۳۸۴). طراحی فضای شهری (نگرشی بر فرآیندی اجتماعی-مکانی)، ترجمه فرهاد مرتضایی، تهران: انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

- Jung C. G. (1979) The Collected works of/ editors, Sir Herbert Read, Michael Fordham, Gerhard Alder, London: Routledge & Kegan Paul.
- Jung C. G, Beatrice M. (2008), Hinkle Psychology of the Unconscious.
- Hathorn, Richmond Yancey(1977),Greek mythology. American University of Beirut.
- Sherrard, Philip(1956), The Marble Threshing Floor Studies in Modern Greek Poetry, London: Valentine, Mitchell.
- Franz, Marie-Luise(1963), An introduction to the psychology of fairy tales, Jung Institut.
- Jung, C.G. (2003). Four Archetypes: Mother/ Rebirth / Spirit /Trickster, Gerhard Adler (Editor) , R. F.C. Hull (Translator)
- Hillenbrand, Robert. (2004), Shahnama: the visual language of the Persian book of kings, Ashgate publishing, Usa.